

Kayıp Giden Bir Değer: Saygı

Vanished Value: Respect

Erkan Kırıl¹

Özet

İnsanlar var olabilmek için birlikte yaşamak zorundadırlar. Birlikte yaşayan insanların da doğal olarak bu birlikteliği sürdürebilmesi için birbirine dikkatli ve ölçülü davranmaları gerekmektedir. Bu nedenle evrensel etik ilkeler içerisinde yer alan saygı insanlar için önem arz eden bir konudur. İnsanların birbirine ölçülü ve dikkatli davranmaları onların yaşam alanına değer vermelerinin önemli göstergelerinden biridir. Ancak son zamanlarda bu değer insanların arası ilişkilerde göz ardı edilmesi, insanların yaşam alanlarında sıkıntıya yol açmaktadır. Oysa insanların yaşam alanları içerisinde birbirine karşı eylem ve tutumlarında, sınırlarını bilmeleri, onların daha istenir bir yaşam sürmelerini vesile olabilir. Esasında toplumsal yaşamın temelinde yer alan altın bir kural haline gelmesi beklenen “sana nasıl davranulmasını istiyorsan sen de başkalarına o şekilde davran” sözünün özüne inmek gerekmektedir. Bunun için de vicdanının sesini dinleyen insanların yetiştirilmesine ihtiyaç vardır. Birlikte yaşam mücadelesi verilen ortak alanlarda yaşamın gereği olarak insanların sınırlarını bilmeleri ve birbirine saygılı olmaları gerekmektedir. Nitekim bu çalışmada insan olma konusunda temel bir değer olan saygı, insanlarda bir farkındalık yaratmak amacı ile farklı boyutlar temelinde literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Saygı, Değer, İnsan

Abstract

People have to live together in order to exist. Naturally, people living together need to be careful and moderate in order to survive this togetherness. Therefore respect which is one of the universal ethical principles is an important issue for people. People's behaving each other carefully and moderately is an important indicator of caring about the others' personal space. However, ignorance of this value in interpersonal relationships, causes problems in people's personal spaces recently. Whereas, knowing the limit in the actions and attitudes towards others in the life, may lead people to live a more desirable life. It is necessary to think about the foundations of the idea “Treat others how you want to be treated” which should be the golden rule in social life. For this, people who listen the voice of their conscience must be raised. People should know their limits and respect the others as one of the necessities of living in common. Thus, in this study, respect, which is a basic value of being a human, is discussed in the light of related literature with different dimensions with the aim of creating awareness.

Keywords: Respect, Value, Human

Gönderim Tarihi: 27 Mart 2018

Kabul Tarihi: 29 Nisan 2018

¹ Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi ABD, erkankiral74@gmail.com

Giriş

Etrafınıza şöyle bir baktığınızda her kesimden ve her yaştaki bireyde hoş olan davranışlar yanında, hiçte tasvip edilmeyen hoş olmayan davranışların olduğu gözlemlenebilir. Neden sergilenen bu davranışların bir kısmı hoş olarak kabul edilirken, bir kısmı hoş olmayan davranışlar olarak kabul edilmektedir? İyi geçinme, sır saklama, merhamet etme gibi hoş olarak kabul edilen davranışları sergileyen insanlara saygı duyulurken; yaşlılara otobüste yer vermeme, konuşurken başkasının sözünü kesme, çevreyi kirlatme, insanların dış görünüşü ile alay etme gibi davranışları sergileyen insanlardan olabildiğince uzak durmaya çalışılır ve bu davranışı yapanlar, buna maruz kalanlar tarafından saygısızlıkla suçlanırlar.

Genel olarak hoş davranış göstermeyen kişiler diğerleri tarafından bu davranışları yüzünden eleştirilmektedir. Nitekim bu Foerster'in belirttiği gibi "içimizdeki saygı işletmesi"nden kaynaklanmaktadır (1993). Hiç durmadan çalışan bu işletme dünyanın en büyük işletmesidir. Bu işletmenin sahibi de aynanın karşısındaki kişi, yani sizsinizdir. Bireyin hoş olmayan davranışları hanesine kara bir leke gibi kaydedilirken, hoş olan davranışları ise bireyin hanesine olumlu bir puan olarak kaydedilir. Sonuçta terazinin ibresi bir tarafı gösterir (Maslow, 2001); ve o kişi için saygılı ya da saygısız ifadeleri kullanılır. Oysa saygı sadece kişi ve kişiler arası ilişkilerdeki davranışlarla sınırlanabilir, sınırlanmamalıdır. Saygı; hayvanları, grupları, müesseseleri ve hatta ülkeleri de kapsayabilmektedir.

Saygı Kavramı

Saygı kavramı insanlar tarafından farklı şekilde ele alınmakla birlikte genel olarak bakıldığında saygı; değeri, üstünlüğü, faydası, kutsallığı vb. gibi nedenleri ile herhangi bir kimseye ya da bir şeye karşı dikkatli ve ölçülü davranmaya yol açan tutum ile başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusunu kapsamaktadır. Esasında saygının özünde hürmet etme vardır. Özbay ve Göka'ya göre ise saygı; sevgi ile çekiniklik arasında bir duygu olarak ifade edilebilir (2004). Duygu ya da eylem doğuştan ya da sonradan hangisi olursa olsun, saygı birkaç özelliğin hatta belki de bütün özelliklerin toplamıdır. Saygının bu çok boyutluluğu ona tek bir lensle bakmayı da güçleştirmektedir. Tarhan'a göre ise saygı insanın kendi kişiliği ile başkalarının kişiliği arasındaki sınırı bilip, o sınırı aşmaması; kendi aleyhine dahi olsa başkasının hakkına, hukukuna riayet etmesidir (2006).

Görüldüğü gibi, hak ve hukuk saygının başka boyutlarıdır. Elbette davranışından dolayı bir cezayı hak eden insana saygı duyulması beklenemez. Ama hakların en önemlisi yaşama hakkından dolayı birey saygı görmeye layıktır. Saygı bir duygu mudur? Saygı bir eylem midir? Yoksa saygı bir hak mıdır? Saygı herkese gösterilebilir mi? Saygının kazanılması mı gerekir? Saygı kaybedilebilir mi? Kişinin kendine saygı duyması ile kişilere saygı duyması arasında ne tür bir ilişki vardır? Özerliğe saygı nedir? Bunlara benzer sorular uzayıp gidebilir. Saygının bu kadar çok farklı bir biçime bürünmesi insanların kafasını karıştırmakta ve sorun yaratmaktadır. Nitekim bu çalışmada bu tür soruların cevabını ortaya çıkarmak amacı ile yapılmıştır. Aşağıda bazı soruların cevapları literatür ışığında kısaca verilmiş çalışmıştır.

Ahlaki Bir Duygu Olarak Saygı

Ahlak duygusu olarak nitelendirilen duygu saygı olarak tanımlanabilir. Ross'a göre saygı duygusu, kişinin kendi kendisinin ussal aracı olarak kendince ortaya çıkmasıdır (Akt. Özdemir, 2006). Akıl, özgür olarak kendisi oluşturur. Saygı duygusu; ussal, özgür düşünen insanların karşılıklı iyi niyet, uyum ve birbirine saygılı bir şekilde bir arada yaşama koşulları olarak kabul ettiği şeyleri içerebilmektedir.

İnsanların bir arada yaşamasını sağlayan hukuk kuralları vardır. Hukuk bilimi de insan eylemlerini konu alır. Ama incelemelerini ahlakilik açısından değil, yasalara uygunluk açısından yapar. Hukuk kuralları ahlaki zorlamalardan farklıdır. Kişi hukuk kurallarına uymazsa birtakım cezalara çarptırılır (Pieper, 1999). Fakat kurallara uyup uymaması o kişiye bir saygınlık kazandırmaz ve var olan saygınlığını elinden almaz. Oysa ahlak duygusu yüzünden kişi kendini ahlaki yasaya uymak zorunda hisseder. Bu zorlama, kişinin kendine ve diğer ahlaki araçlara karşı duyduğu saygının oluşturduğu bir zorlamadır (Özdemir, 2006). Eylemleri ve sözleri ile ahlaki yasaları çiğneyen insan bu davranışından dolayı cezalandırılmaz.

Ahlaki Bir Eylem Olarak Saygı

Bir eylemin ahlaki değerinin olabilmesi, eylemin ödev güdüsüyle yapılmasına bağlıdır (Paulhan, 1969). Öyle ki ödev yasaya saygıdan dolayı yapılan bir eylemdir. Bu eylem belirli bir yükümlülüğü içermektedir. Ancak böyle bir eylem ahlak yasasına saygıdan dolayı yapıldığı için ahlaki bir değere sahiptir. Yasaya saygı bireyin kendi isteminin bir sonucu olarak kabul ettiği bir durumdur. Kant'ın (2009) da belirttiği gibi "Saygının nesnesi yalnız ve yalnız yasadır, hem de kendi kendimize, üstelik kendi başımıza zorunlu imişçesine kabul ettiğimiz yasadır." Eylem yasaya uygun olabilir ama ahlaki bir eylem değil ise birey bu eylemi yapmaya çekinir. Eylemi yapabilmek için ahlaki dayanaklar arar. Eylemi kendi kendine ahlaki temellere dayandırmaya çalışır. Eylemi dayandırdığı temeller kendi saygınlığı ile ilgilidir. Fakat kendine saygısı olmayan insanın yaptığı eylemin ahlaki değerinin ahlak yasasına uygunluğu düşünülemez.

Kendine Saygı

İnsan dünyaya tek başına geldiği gibi tek başına gider (Yücel, 1993). Bu süre içerisinde kendini, kendinden daha iyi kimse tanıyamaz ve kendisiyle bütünleşir. İnsan kendi benliğinin farkına varan, yani benlik şuuruyla sahip tek varlıktır. Ahlaki şuur ve vicdan teşekkülü bakımından benlik şuuru önemlidir. İnsan kendini bir varlık olarak görmeli ve kendi kişiliğine saygı duymalıdır. Benlik şuuru sayesinde kendi kişiliğine tıpkı karşısında bir insan varmış gibi saygı duymalıdır (Güngör, 2000). Bilindiği gibi başkalarına saygılı davranmanın temeli kendine saygılı davranmaktan geçer. Bir bireyin kendine saygılı olmadığı ya da kendine saygı duymayacak şekilde eylemde bulunması o bireyin ahlaken değerli bir yaşam sürdürmediği söylemekle aynı anlamdadır.

Kendine saygı duyma, bireyin iç değerleri ile ilgili olan ahlaki ilişkileri olup, kişinin yaşam gereksinimidir (Maslow, 2001). Kişinin özünü tanıması ve ona saygı göstermesi gerekir. Kendine saygısı olan birey özünü yargımlarken tarafsız davranır (Foerster, 1993). Ama kimse özüne inmeye çalışmaz (Montaigne, 1983). Kendine saygı duygusu kendini beğenmişlik duygusu ile karıştırılmamalıdır. Kendine saygı duygusu, en temelde ahlaki bir aracı olan kişinin özgür biçimde eyleme değer verme ve eylemin sorumluluğunu üstlenme yeteneklerini içerirken; kendini beğenmişlik, kişinin kişisel özellikleri ve yeteneklerini içerir. Kendini beğenmişlik ahlaki bir değerlendirme içermemektedir (Özdemir, 2006). Kişiliğin en temel boyutlarından biri olan kendine saygı her zaman bilincinde olunmayan nazik, soyut, karmaşık bir olgudur ve bu yüzden insanlar özünü yargımlarken tüm alışverişlerinden daha çok aldanırlar (Foerster, 1993). Kısaca kendine saygı; kendini nasıl görüyorsun? Gördüğün seni beğeniyor musun? Beğenmiyor musun? sorularının yanıtlarıyla yakından ilişkilidir (Andre ve Lelord, 2007). Kendi kişiliğine saygı duymayan bir insanın başkalarına saygı göstermesi beklenmemelidir.

Özerkliğe Saygı

Kişinin özerk olabilmesi onun birey olabilmesine bağlıdır. Birey olan kişi, kendi karar ve eylemlerinin sonuçlarına katlanabilecek özerliğe sahiptir. Türkçedeki “özerklik” sözcüğü İngilizcede “Autonomy” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Autonomy sözcüğü gerçekte eski Yunanca kaynaklıdır ve “autos” ve “nomos” terimlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. “Autos” sözcüğü Türkçeye “kendi kendine”, “Nomos” sözcüğü de “kural” şeklinde çevrilebilir. Yani özerklik “dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi kuralını kendin belirlemek” gibi bir durumu dile getirmektedir (Aydın, 2003). Arapça “muhtar” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan özerk; usu, iradesi tam ve yerinde olan istediği gibi hareket edebilen anlamında kullanılırken; özerklik muhtariyet anlamında kullanılmaktadır (Kök, 2005). İnsanların özerk olabilmesi, onlara sunulan yasalar çerçevesinde özgürlüklerini kullanmaları ile ilişkilidir.

İngiltere’de başlayıp Avrupa’da yayılan “Aydınlanma Çağı” hukuk ve özgürlük konularında yeni açılımlar sağlamıştır. Bu çağın önemli temsilcisi Locke bireyi ön plana çıkararak liberalist görüşün öncüsü olmuştur. Liberalizm ile insan birey haline gelmiş, birey merkeze oturtulmuş, tüm değer ve olgular bireye odaklanmıştır. İnsan usu ile kendisi için neyin yararlı, neyin zararlı olabileceğini belirleyebileceği, usu ile doğayı denetim altına alabileceği ve saygınlık yönünden herkesin eşit olduğu düşünceleri gündeme gelmiştir. Liberalist düşünürlerden Kant’ta bireye saygıyı, temel değer olarak kabul etmiştir (Kök, 2005). Görüldüğü gibi her hakkın kaynağı bireydir. Tek gerçek varlık insandır ve tüm haklar insandan kaynaklanmaktadır. Yasalar çerçevesinde insanın özerkliğine müdahale edilmemeli ve onun birey olmasının önü açılmalıdır.

Özerk birey kendi değer, inanç ve yaşam hedeflerini koruyarak, koşullara uygun, akılcı özgür eylem ve seçimde bulunabilir. Seçimi yaparken kararını şekillendiren, yönlendiren, baskılayan bir başka gücün etkisinden uzak kalabilir ve gerektiğinde bunlara karşı koyabilir. İşte özerk bireyin seçim sürecine, süreç sonrası verdiği karara ve verdiği kararın uygulanmasına saygı gösterilmesi özerkliğe saygı ilkesi olarak adlandırılır (Kök, 2005). Örneğin tıp alanında bireyin özerkliğine saygı gösterme ilkesinin doğrudan yansıması “Aydınlatılmış Onam” alma uygulamasıdır. Aydınlatılmış onam, hastanın kendisine uygulanacak tanı ve tedavi yöntemlerinin kapsamını, yararını, olası istenmeyen sonuçlarını, söz konusu yöntem seçeneği olabilecek öteki yöntemleri ve onların yapısal ve sonuçsal özelliklerini bilecek bu uygulamalara ilişkin kararları vermesidir (Oğuz, 2007).

Kişilere Saygı

İnsanlar arası münasebetlerin bir tarafında birey ve bireyin karşı tarafında diğerleri vardır. O halde kurulan ilişkilerden her iki tarafın da memnun olması ancak karşılıklı saygı çerçevesinde gerçekleşir. Saygıdan yoksun ilişkiler insanı bir arada tutmadığı gibi birbirinden uzaklaştırır (Güngör, 2000). İnsanın ussal aklını kullanması bir arada yaşamak için gerekli sorumluluk duygusu ile tüm yaşayan canlılar içerisinde insan, en fazla saygı görmeye layık en üstün varlıktır (Aydın, 2002). Nitekim insanı; insan olduğu için sevmek, saymak gerekir. Bu saygıda sadece insan oldukları için eşit ölçüde tüm insanların birbirine karşı borçlu olduğu bir şeydir. Bu bağlamda kişinin sahip olduğu yetenekleri, statüsü ve benzerleri saygınlık konusu olamaz. Bunlar hayranlık uyandıran niteliklerdir. Ama bunlar sırf insan olma açısından ele alınan ahlaki değerleri yansıtmazlar. Saygı tüm insanların ortak olarak sahip oldukları bir duygudur. Aksine bir bireyi diğerinden ayıran bir nitelik değildir. Tüm ussal varlıkların saygı görmek açısından eşit olmaları demek bireye her konuda eşit davranılması demek değildir. Kişiler bazı nitelikleri ve yararlılıkları nedeniyle farklı biçimde değerlendirilebilir. Saygı bireylerin kazanmaları gereken ve yahut kazanma başarısı göstermeleri sebebiyle elde ettikleri bir şey değildir (Özdemir, 2006).

Kişilere saygı göstermek onlardan korkma ve çekinme gibi eylemler değildir. Bireyi olduğu gibi görebilme yetisini onu özgün bireyselliği içerisinde fark edebilmeyi ifade eder (Fromm, 1981). Birey özgün bireyselliği ile inandığı ahlaki değerleri yaşamına yansıtabilir (Cüceloğlu, 2002) ve değerler onu insan yapan nitelikler haline gelebilir. Yaşamın altın kuralı olarak “birey başkalarından saygı bekliyorsa, önce onlara saygı göstermelidir.” ifadesine sınıksız sarılmalıdır (D’assailly, 1967; Littauers, 2005). Her birey için önce kendisi sonra da başkalarıyla yaşamak söz konusudur. Şayet birey kendi yaşamına saygı duyuyor ve bunu başkalarından da bekliyorsa, başkalarının da yaşantısına kendi yaşantısı gibi saygı göstermek ve gösterilmesini sağlamak zorundadır. Esasında son dönemlerde kişiler arası saygıda “Ne ekersen onu biçersin” temel düstur olmuştur. Başkalarına saygı duymak veya saygılı davranmak onlardan da saygı görmenin temel şartıdır.

Saygının Kültür ile İlişkisi

Dünyanın neresinde olursa olsun her insan belli bir grubun üyesi olarak doğar, yaşar ve ölür. Söz konusu gruplar ister büyük, isterse küçük olsun bütün grupların ortak özelliği insanların tek başına değil birlikte yaşamalarıdır (Well, 1984). İnsan zorunlu olmadıkça tek başına yaşayamaz. Gerçekte tek başına yaşayan fert yoktur ve hiçbir zaman olmamıştır. Ancak batıda tek başına yaşayan insana örnek olmak üzere verilen Robinson ve doğuda İbniTufeyl’in Hay-İbni-Yaksan’ı ıssız bir adada insansız bir muhitte tasvir edildikleri halde hiçbir vakit kendi içlerinde yaşayan insanlık duygusundan ve insanlardan tamamıyla uzak kalmamışlardır (Yücel, 1993).

Bireyin içinde yaşadığı grubun kendine özgü bir kültürü vardır (Moorhead ve Griffin, 1995). “Kültür; bilim anlamında uygarlık, beşeri anlamda eğitim sürecinin ürünü, estetik anlamda güzel sanatlar, maddi ve biyolojik anlamda ise üretme, tarım, ekim, çoğalma ve yetiştirme” (Güvenç, 1984). Kısaca kültür bilerek veya farkında olmadan insanlardan öğrenilenlerdir. Özellikle sosyalizasyon yoluyla aktarılan bilgi birikimi ve bütünleştirilmiş davranış örüntüleridir (Luthans, 1989). Bu yönüyle kültür sürekli değişim içindedir (Morgan, 1998). Bu durum kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasının bir sonucudur. Bu yüzden de saygı ölçütleri kültürden kültüre değişiklik gösterebilmektedir (Tarhan, 2006). 50 yıl önceki bir kültürdeki saygı ölçütleri ile şu andaki saygı ölçütleri farklılık gösterir. Bu farklılık gerek örgütlerin, gerekse ülkelerin kültürlerinde görülebilmektedir (Tosi, Rizzo ve Carroll, 1996; Kıral, 2008; Toytok, 2014). Toplumun en küçük yapı taşı olan ailede bile bu durum gözlenebilir. Nitekim küçük kardeş büyüğe, anneye, babaya hepsi birden büyük anne ve büyük babaya aile içerisinde bir saygı vücuda getirirler (Yücel, 1993).

Kişilerin içinde bulunduğu toplumun değerlerine göre saygı göstermeleri farklılaşabilir.Örneğin; Türk kültüründe yaşlılara saygı göstermek önemsenirken, başka kültürlerde önemsenmeyebilir. Yine söz konusu kültürde yardımlaşmak, ihtiyacı olana bağışta bulunmak çok önemli iken, başka kültürlerde bu durum kişiliğe yapılmış saygısızlık olarak kabul edilebilir (Tarhan, 2006). Türk kültüründe gençlerin yaşlılar karşısında bacak bacak üstüne atıp oturması, bir büyüğü ya da öğretmeni geçerken oturduğu yerden toparlanıp selam vermemesi bazı bölgelerde saygısızlık olarak kabul edilirken, bazı bölgelerde bir şey ifade etmeyebilmektedir. Yaşayan insanın dışında ölen kimseye de saygı farklılık gösterebilmektedir. Türkiye’de İslam dinine inanarak yaşamış ve vefat etmiş birinin naaşı en kısa zamanda gerekli işlemlerin (yıkama, kefenleme, cenaze namazı) tamamlanmasının ardından toprağa verilmesi ile son bulmaktadır. Oysa eski Yunanistan’da ölen kişi uygun bir cenaze töreniyle gömülmemişse resmen ölmüş sayılmamıştır. Cenaze törenini geciktirmek ceset (ölü) statüsünden yoksun bırakıldığı için büyük bir ayıp ve saygısızlık olarak kabul edilmiştir (Wells, 1984). Görüldüğü gibi saygı ölçütlerini bu gibi kültürel farklılıkları göz önünde bulundurup, harmanlayarak

yeniden düzenlemek, yitip gitmesine göz yumaktan daha uygun olabilir. Bu nedenle saygıyı içinde bulunan duruma göre ele almak gerebilir.

Sonuç

Her insan tek başına bir evrendir ve onu keşfetmek oldukça zordur. Sürekli değişim halinde olduğu için nelere, nasıl, ne şekilde ve nereye kadar saygı gösterilmesi gerektiği değişebilir. Değişmeyecek tek şey insana, insan olmasından dolayı verilmesi gereken saygıdır. Bununla birlikte insanoğlu saygı görmek istiyorsa öncelikle kendinin başkasından bunu beklemesinden ziyade başkasına saygı göstererek buna vesile olması gerekmektedir. İnsanların bunu bilerek hareket etmesi ve kendine yapılmasını istemediği bir tutumu ya da davranışı bir başkası sergilemesi noktasında titiz davranması gerekmektedir. Aksi halde yediden yetmişe herkes birbirinden bu evrensel etik değer gösterilmesini beklerken; bu etik değer insanoğlunun zihnine hapis olup, zamanla yok olacaktır. Oysa saygı toplumsal yaşamın anahtarıdır. Bu anahtarı kaybetmemek gerekmektedir. Bu nedenle insanlık elindeki anahtara sahip çıkmalıdır. Temelinde ölçü ve dikkat olmayan davranışlarının insanlara zarar verebileceği göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Andre, C. ve Lelord, F. (2007). *Kendine saygı*. <http://www.iletisim.com.tr/iletisim/book.aspx?bid=789> adresinden 25 Ekim 2007 tarihinde indirilmiştir.
- Aydın, İ. P. (2002). *Yönetmel mesleki ve örgütsel etik*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Aydın, E. (2003). Tıp etiğinde hasta özerkliğine saygı ilkesi. *Erciyes Tıp Dergisi*.25 (2). 92–97.
- Cüceloğlu, D. (2001). *İyi düşün doğru karar ver*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- D’assailly, G. (1967). *Günlük yaşantımızda saygı kuralları*. (Çev. M. Öney). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Foerster, F. W. (1993). *İnsanlık tarihi yayınları*. (Çev.M. Hekimoğlu). Ankara: Gün Matbaacılık Lt.Şti.
- Güngör, E. (2000). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul:Özenen Matbaası.
- Güvenç, B. (1984). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kant, I. (2009). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi*. (Çev.: İ. Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kıral, E. (2008). *Örgüt mecazları: Kültür olarak örgütler* (Ed. A. Balcı), Ankara: Ekinoks Yayınevi.
- Kök, A. N. (2005). *İnsan hakları ve biyotıp sözleşmesine göre aydınlatma ve rıza*. http://www.aka.der.info/KHUKA/2005_kasim/6.pdf adresinden 23.01.2008 tarihinde indirilmiştir.
- Littauer, F. and Littauer, M (2005). *Kişilik bulmacası*. (Çev. H. B. Çelik). Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi*. (Çev. O. Gündüz). İstanbul: Kitap Matbaacılık.
- Montaigne, M. (1983). *Denemeler*. (Çev. S. Eyüpoğlu). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Moorhead, G. ve Griffin, R. (1995). *Organization behavior*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve örgütsel teoride metafor*. İstanbul: BZD Yayıncılık.
- Oğuz, N.Y.(2007). *Tıp etiği açısından aydınlatılmış onam*. http://www.medicine.ankara.edu.tr/basic_medical/deontology/Etkinlikler/Y%20Oguz-1.pdf adresinden 23.01.2008 tarihinde indirilmiştir.
- Özdemir, G. (2006). *Kant ahlakında saygı kavramı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sistemik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı. Ankara.
- Paulhan, F. (1969). *Ahlakın ahlaksızlığı*. (Çev.M. N. Ecer). İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Pieper, A. (1999). *Etiğe giriş*. (Çev.V. Ataman-G. Sezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Tarhan, N. (2006). *Makul çözüm aile içi iletişim rehberi*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- Tosi, L. H., Rizzo, R. J. and Carroll, J. S. (1996). *Managing organizational behavior*. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Toytok, E. H. (2014). *Öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının örgüt kültürü üzerine etkisi (Düzce ili örneği)*.Yayınlanmamış Doktora Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Yücel, H. A. (1993). *Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Klasikleri Dizisi/27*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Wells, C. (1984). *Sosyal antropoloji açısından insan ve dünyası*. İstanbul: Remzi Kitapevi.